

STEREOTYPY IDEOWE W OBRAZOWANIU SŁOWACJI W CZESKIEJ POEZJI LAT 1860–1939¹

DALIBOR TUREČEK²
(Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)

Słowa kluczowe: literatura czeska, poezja, obraz Słowacji, stereotypy ideowe
Keywords: Czech literature, poetry, image of Slovakia, idea stereotypes

Abstrakt: Dalibor Tureček, STEREOTYPY IDEOWE W OBRAZOWANIU SŁOWACJI W CZESKIEJ POEZJI LAT 1860–1939. „PORÓWNANIA” 2 (21), 2017, S. 151–162. ISSN 1733–165X. Studium poświęcone jest obrazowi Słowacji w czeskiej poezji lat 1860–1939, tj. stereotypom ideowym, które ukształtowały się jeszcze przed powstaniem w 1918 roku wspólnego państwa czesko-słowackiego. Słowacja odbierana była wtedy w duchu romantycznym jako piękna kraina z dziewiczą przyrodą i ludem niedotkniętym zepsuciem cywilizacyjnym. Negatywnie oceniano dążenie Słowaków do językowego i narodowego samostanowienia – nie uwzględniając aspektu historycznego, etnicznego i politycznego mniemano, iż Słowacja stanowi naturalną część czeskiego projektu narodowego. Odnoszenie się Czechów do Słowaków z poczuciem wyższości, ich postawa „starszego brata” może zostać określona, nieco hiperbolicznie, jako kolonialna.

Abstract: Dalibor Tureček, IDEA STEREOTYPES IN AND OF IMAGES OF SLOVAKIA IN THE CZECH POETRY OF 1860–1939. “PORÓWNANIA” 2 (21), 2017, P. 151–162. ISSN 1733–165X. The study is focused on the images of Slovakia in the Czech poetry of 1860–1939, that is the idea stereotypes that had been shaped even before the rise of a common Czech-Slovak country in 1918. At that time Slovakia was perceived in a romantic way as a land with primeval nature and people untouched by the depravity of civilization. The Slovakian pursuit of linguistic and national independence was frowned upon; the historical, ethnic and political context was overlooked and Slovakia was viewed as an integral part of the Czech national project. The Czech superior “older brother” attitude towards the Slovaks may be hyperbolically assessed as colonial.

1 Artykuł powstał w ramach projektu grantowego GAČRP 406/12/0347 *Diskurzivita literatury 19. století v česko – slovenském kontextu* (Dyskursywność literatury XIX wieku w kontekście czesko-słowackim). Niniejszy tekst jest przekładem zmodyfikowanej na potrzeby tego wydania części tekstu: „Mezi pocitem zřady a kolonialismem. Obrazy Slovenska v české poezii od Štúra k První republice”. *Štúr, štúrovci, romantici, obrodenci*. Red P. Zajac. Bratislava: Ústav Slovenskej literatúry SAV, 2015. S. 301–330.

2 E-mail: turecek@ff.jcu.cz

Relację między kulturą czeską i słowacką w historii nowoczesnej określić można jako pełną rozbieżności przynależność.³ *Sui generis* punkt zwrotny tego procesu stanowić mógłby rok 1918 – data powstania niezależnego państwa, którego obywatelami byli, poza mniejszościami, Czesi i Słowacy jako dwa podstawowe państwowotwórcze narody (pomimo iż *de facto* nie całkiem równoprawne). Długi okres poprzedzający to przełomowe historyczne wydarzenie odznaczał się szeregiem istotnych zależności i dysproporcji. Jednym z nich była tożsamość etniczna i etnograficzna. Pod tym względem region zachodniosłowacki podobny był do wschodniomorawskiego, podczas gdy wschód Słowacji orientował się raczej w stronę (dzisiejszych terenów) Ukrainy. Historycznemu obszarowi Czech (tak zwanemu Królestwu Czech⁴) w wielu aspektach bliżej zaś było do Bawarii i Austrii. Elementem do pewnego stopnia integrującym te obszary był przede wszystkim język: liczna i wpływowa grupa słowackich ewangelików przyjęła jako język liturgiczny i literacki odmianę czeszczyzny, mającą swój pierwowzór w języku *Biblii Kralickiej*⁵ (pierwsze wydanie w sześciu tomach 1579–1596). Jakkolwiek obie grupy etniczne formalnie znajdowały się w obrębie jednego państwa: Cesarstwa Austrii, a od roku 1866 Austro-Węgier, konteksty ich funkcjonowania były pod wieloma względami zasadniczo odmienne. Podczas gdy Czesi swoją tożsamość narodową w znaczącym stopniu budowali na oporze wobec niemieckości i samookreślenia się wobec Wiednia, Słowacy żyli w warunkach wpływów węgierskich i autodefinicji w odniesieniu do Budapesztu. Owa deklarowana z czeskiej strony wzajemność bardziej niż realną podstawą odznaczała się więc ideologiczną proklamatywnością. Stanowiło to źródło licznych ówczesnych i późniejszych problemów, od powstania samodzielnego faszystowskiego Państwa Słowackiego (istniejącego w latach 1939–1945), aż po podział Czechosłowacji w 1993 roku.

Stosunek kształtującej się⁶ nowoczesnej kultury czeskiej do Słowacji charakteryzował się relatywnie stałymi stereotypami. Posługiwano się nimi szczególnie w XIX

3 Świadomie nie posłużono się tu sformułowaniem „czeskiego i słowackiego narodu”. Projekt nowoczesnego narodu był w początkowych fazach swojej realizacji – tj. w warunkach czeskich i słowackich przez znaczną część XIX wieku – zjawiskiem w obrębie początkowo wąskiego, a z czasem stopniowo poszerzającego się grona elit intelektualistów. Nie dotyczył on wtedy sporej części społeczeństwa, a tym bardziej ogółu. Przyczyn „pełnej rozbieżności przynależności” można doszukiwać się w odniesieniu do strony czeskiej np. w prozatorskiej twórczości jednego z ważniejszych autorów tak zwanego odrodzenia narodowego, Josefa Kajetána Tyla (1808–1856), który jako temat swoich opowiadań często wybierał różnice pomiędzy etniczną i językowo-patriotyczną tożsamością czeską.

Stosunki czesko-słowackie pod tym względem nie różniły się jednak od relacji licznych innych europejskich narodów (zob. Bojtár, Branch, Hroch, Hye, Thiessová).

4 Historyczne państwo, obejmujące historyczne ziemie czeskie (ok. 2/3 obecnego terytorium Republiki Czeskiej, obszar na zachodzie). (Przyp. tłum.)

5 Pierwszy pełny przekład Biblii na język czeski z języków oryginalnych, wykonany w gronie Braci Czeskich. (Przyp. tłum.)

6 Po bitwie pod Białą Górą w 1620 roku królestwo czeskie utraciło niezależność polityczną, stając się częścią monarchii Habsburgów. W efekcie następnie wprowadzonej przymusowej germanizacji kultura czeska została zmarginalizowana, prawie unicestwiona. Zainicjowany na przełomie XVIII i XIX wieku ruch emancypacji kulturowej i narodowej zwany odrodzeniem narodowym oraz ko-

wieku, kiedy w znacznej mierze zastępowały one nieistniejące jeszcze kontakty ekonomiczne, administracyjne i polityczne. Ze względu na romantyczny charakter tak zwanego odrodzenia narodowego tak w przypadku Czechów, jak i Słowaków, jak również ze względu na okoliczności pragmatyczne (brak własnego państwa, struktur politycznych i administracyjnych, w tym szkolnictwa) przez niemalą część XIX wieku stereotypy te występowały głównie w literaturze. Etnicznie i geograficznie słowaccy autorzy pojawiali się w ramach czeskiej twórczości literackiej już od końca XVIII wieku. Na przykład w almanachach poetyckich, redagowanych i wydawanych przez Antonína Jaroslava Puchmajera w latach 1795–1814, drukowane były wiersze słowackiego ewangelickiego pastora Bohuslava Tablica. Przykład ten jednocześnie dowodzi, że pomiędzy czeską a słowacką twórczością literacką od początku istniała izolacja. Główne dzieło Tablica, sześciotomowe *Poezye* (Poezje)⁷, wydawane w latach 1806–1812 w Budzie, po czeskiej stronie nie zostało właściwie nawet zauważone, podobnie jak inne jego istotne publikacje – przekłady tekstów angielskich poetów sentymentalnych *Anglické múzy v česko-slovenském oděvu* (Angielskie muzy w szacie czesko-słowackiej; 1831) albo tłumaczenie *Sztuki poetyckiej* Nicolasa Boileau-Despréauxa (wydanej po czesku w 1832 roku). Wymownym paradoksem jest fakt, że Tablic swoje dzieła pisał specyficzną odmianą literackiej czeszczyzny.

Do ścisłego czeskiego kanonu literackiego pierwszej połowy XIX wieku przynikały prace innych etnicznych Słowaków, przede wszystkim Jana Kollára i Pavla Josefa Šafaříka. Szczególnie najważniejszy utwór Kollára, *Slávy dcera* (Córa Sławy⁸; publikowana kilkakrotnie w różnych wersjach w latach 1824–1852), pomagał kreować i manifestować ideę wzajemności słowiańskiej⁹, która po czeskiej stronie stała się jedną z głównych myśli przewodnich procesu zwanego odrodzeniem narodowym. Węgierski bohemista Róbert Kiss Szemán udowodnił, że jedna z głównych figur retorycznych kluczowego cyklu sonetów Kollára, mianowicie elegiczny lament nad minioną sławą Słowian, ma swoje źródło w pisanym po łacinie szkolnym wypracowaniu na temat *Planctus Ungarie*, opisującym zniszczenie Węgier pod naporem wojsk osmańskich. Element kultury, który dla Czechów stał się trwałą częścią ich kulturowej pewności siebie i oznaką ich tożsamości, posiadał więc źródło odnoszące się do całkowicie odmiennego kontekstu. Tego typu różnice pomiędzy źródłami, kontekstami i powiązaniem czeskiej i słowackiej kultury stopniowo prowadziły do coraz bardziej widocznych różnic, a ostatecznie do słowackiej separacji

lejne pokolenia Czechów sukcesywnie reanimowały sam język czeski, jak również kulturę i naukę w tym języku. (Przyp. tłum.)

7 Wszystkie filologiczne przekłady tytułów publikacji i cytatów na potrzeby niniejszego artykułu pochodzą od tłumaczki.

8 Polskie wydanie w: Kollár, Jan. *Wybór pism*. Oprac. Henryk Batowski. Wrocław: Ossolineum, 1954. (Przyp. tłum.)

9 W oryginale „slovanská vzájemnost“, termin powszechnie przyjęty w czeskim dyskursie literaturoznawczym, w języku polskim jako jego odpowiedniki występują pojęcia „wzajemność słowiańska” i „wspólnota słowiańska”. (Przyp. tłum.)

językowej, zainicjowanej i realizowanej w jej ostatecznej postaci przez Ľudovíta Štúra (1815–1856) i jego zwolenników.

Powstanie literackiej odmiany języka słowackiego, tj. rezygnacja etnicznych Słowaków z literackiej czeszczyzny, już w latach czterdziestych XIX wieku wywołało po czeskiej stronie nasiloną krytykę: odbierane było ono jako zdrada, osłabienie domniemanej jedności narodowej, opartej w romantycznym duchu na wyobrażeniu języka jako kluczowego wymiaru egzystencji narodowej. Najdobitniejsze głosy z czeskiej strony należały w tym sporze, co znamienne, do etnicznych Słowaków, z Janem Kollárem na czele. Publikował on między innymi w tomie *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy Moravany a Slováky* (Głosy o potrzebie jedności języka literackiego dla Czech, Morawian i Słowaków; 1846), a w jednej z własnych prac symptomatycznie nazwał rozdział *Nezájomnosť, národné sebesto a literárny separatizmus* (Brak wzajemności, egoizm narodowy i literacki separatyzm; Kollár 323–325). W tytule tym kryją się niektóre z najbardziej zasadniczych negatywnych stereotypów, które, jak jeszcze zobaczymy, również później wykorzystywano przeciwko słowackim tendencjom do niezależności językowej i kulturowej. Postawa czeskiej strony wywoływała już w 1846 roku stosunkowo emocjonalną, chwilami wręcz bardzo osobistą polemikę. Prowadził ją zwłaszcza Słowak Jozef Miloslav Hurban, który, pierwotnie w czasopiśmie, a następnie również książkowo, wydał tekst o wymownym tytule *Českje hlasy proti slovenčině* (Czeskie głosy przeciwko językowi słowackiemu; 1846). Rozwojowi elit intelektualnych obu grup etnicznych (oraz powstających nowoczesnych narodów) od lat trzydziestych XIX wieku towarzyszyły więc wzajemne napięcia. W szczególnie wyrazisty sposób ujawniły się wtedy ogólne mechanizmy, które Miroslav Hroch w tytułach rozdziałów swojej książki nazwał *Jazyk předmětem politického zápasu* (Język przedmiotem walki politycznej) i *Národ jako kulturní konstrukce* (Naród jako konstrukcja kulturowa; Hroch 227–231, 232–265). Ten typ procesu powstawania nowoczesnego narodu standardowo zawiera również obrazy wrogów i sojuszników (zob. Branch), które mogą stopniowo przekształcać się z patriotyzmu w nacjonalizm i nierzadko zachowują znaczenie aż do współczesności (zob. Hye). Stosunki czesko-słowackie stanowią jeden z najciekawszych przykładów wyżej opisanego ogólnego mechanizmu.

W następnych akapitach śledzić będziemy go na przykładach zaczerpniętych z prestiżowego rodzaju literackiego – poezji. Nie skupimy uwagi na wspomianej wyżej słowackiej separacji językowej, ale na niektórych aspektach obrazu Słowacji, który w czeskiej poezji pojawił się i zmieniał w następnym okresie, tj. w latach 1860–1939. Zadaniem docelowym będzie sformułowanie podstawowej typologii stereotypów myślowych i ideologicznych, które za pośrednictwem poezji stawały się elementami opinii publicznej i w istotny sposób na nią oddziaływały. Stereotypy, które można znaleźć w twórczości poetyckiej, nie były dla niej zarezerwowane i zapewne moglibyśmy je wskazać również w ówczesnym dziennikarstwie. To poezja jednak w badanym przez nas okresie posiadała wyjątkowo prestiżową pozycję, i to również jako – *last but not le-*

ast – trybuna poglądów politycznych czy doktryn ideologicznych. Poetyka tej twórczości z reguły posługiwała się narzędziami retorycznymi właściwymi przemówieniom wygłaszanym na wiecach narodowych (zob. Brabec), a w niejednym wypadku wręcz była wykorzystywana w dyskusji politycznej. Wskazują na to powszechnie znane losy ocenzonego, w instytucjach politycznych omawianego i przez czytelników adorowanego tomiku *Písňe otroka* (Pieśni niewolnika; 1895)¹⁰ Svatopluka Čecha. Również wydarzenia polityczne tego okresu stawały się tematem poezji, między innymi perypetie austro-węgierskiego życia politycznego przed rokiem 1918, powstanie niezależnego czechosłowackiego państwa w 1918 roku, a ostatecznie wydarzenia związane z nazistowską likwidacją Republiki Czechosłowackiej w latach 1938–1939.

Wpływ starszej tradycji czeskiego romantyzmu patriotycznego

Nawet pobieżne spojrzenie na poddane analizie teksty wystarczy, by nabrać pewności, że tematyka słowacka była trwałą i bardzo produktywną częścią ówczesnej czeskiej poezji. Wyrażane w niej stanowiska czeskich poetów powstawały pod ewidentnym wpływem starszej tradycji narodowego romantyzmu patriotycznego pierwszej połowy XIX wieku. Słowackie motywy pojawiły się bowiem już w poezji Jana Kollára (1793–1852) lub Vincenca Furcha (1817–1864). Wtedy właśnie formował się punkt widzenia stosunków czesko-słowackich oraz wzajemności słowiańskiej w ogóle. Widać to już w tomiku wierszy Alexandra Balcárka, wydanym pośmiertnie w 1862 roku i odzwierciedlającym poglądy przełomu lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych¹¹. Zawiera on zwrotki „Národie slavný Tater od vrcholných / rozlehlý až tam, Šumavou kde hvozdnou / dávno zašlý duch vane dumně předkův, / znov ty rodiš se!“ (Narodzie sławetny spod Tatr szczytów / sięgający aż tam, gdzie puszcza Šumavy / dawno miniony duch przodków dumnie powiewa / ponownie ty rodzisz się!; Balcárek 35–36). Autor, za sprawą swojego bezrefleksyjnego, nieuzasadnionego postulatu jedności wyidealizowanego narodu czesko-słowackiego jakby nie tylko nie zauważał, ale wręcz – nie wyrażając tego bezpośrednio – negował działalność Ľudovíta Štúra i efekty kluczowych wydarzeń z lat 1843–1856: od inicjującego spotkania Štúra, Hurbanu i Hodži z Hollým (1843)¹² poprzez wydanie proklamacyjnej publikacji *Nárečja Slovenskuo alebo potreba písanija v tomto nárečí* (Gwara słowacka albo potrzeba pisania w tej gwarze; 1846)¹³ aż po śmierć Štúra (1856)¹⁴.

10 Popolsku: *Pieśni niewolnika*. Przeł. Maciej Szukiewicz. Kraków: Drukarnia Związkowa, 1929. (Przyp. tłum.)

11 Balcárek urodził się w 1840 roku, zmarł w 1862 roku, a więc zakładając, że – podobnie jak w przypadku innych autorów – początki jego twórczości poetyckiej można datować na okres studiów licealnych, ok. siedemnastego roku życia, jego wiersze powstały prawdopodobnie w latach 1857–1862.

12 Ľudovít Štúr (1815–1856), Jozef Miloslav Hurban (1817–1888), Michal Miloslav Hodža (1811–1870) i Ján Hollý omawiali propozycję nowej wersji języka słowackiego. (Przyp. tłum.)

13 Autorstwa Ľudovíta Štúra, uważana za jego najważniejszy utwór; zawiera między innymi przełomowy postulat uniezależnienia języka słowackiego od czeskiego. (Przyp. tłum.)

14 Ideologiczne żądanie przedstawiane przez czeską stronę w odniesieniu do Słowacji według Vladi-

Negacja słowackiej emancypacji językowej

Zaledwie rok po wydaniu wspomnianego tomiku Balcárka, w 1863 roku, Jan Neruda¹⁵ w redagowanym przez siebie czasopiśmie *Rodinná kronika* (Kronika rodzinna) wydrukował wiersz pod znaczącym tytułem *Posláni na Slovensko* (Wysłanie na Słowację; Neruda 1951: 320–321). Neruda nie zignorował dążeń Štúra, ale wprost je potępił – i to nie tylko w duchu poglądów swojej generacji i kręgu przyjaciół, ale również z perspektywy tradycji starszych poglądów Kollára i Šafaříka. Czechy u Nerudy nazywane są starą matką, zaś Słowacja – młodą córką. Stereotyp ten narzuca odpowiednio ujęcie tematu, w wyrazisty sposób manipulując postawami i oczekiwaniami czytelnika, aż do kluczowych zwrotek: „Matka pláče, volá, kde jsi dcero moje? / a Ty z c h l a d n é dálky: Nejssem více Tvoje“ (Matka płacze, woła, gdzie jesteś, córko moja? / a Ty z c h l o d n y m dystansem: Nie jestem już Twoja; Neruda 1951: 320, podkr. D.T.). Neruda uważał aktywność grupy skupionej wokół Štúra za niezrozumiałą zdradę etniczności („za cizincem jíti a nám sbohem dáti“ – za cudzoziemcem udać się i nas pożegnać; Neruda 1951: 321) i jednocześnie grzech i niemoralność („cizá a mrazivá pýcha“ – obca i zimna дума; Neruda 1951: 320). Logika przyjętej perspektywy prowadziła nieuchronnie do zamykającej utwór klątwy, skierowanej do starających się o separację językową Słowaków: „kdo se zříká staré matky svojí / toho se i slunce dotknout bojí“ (kto wyrzeka się starej matki swej / tego nawet słońce obawia się dotknąć; Neruda 1951: 320). Pełne bólu i nacjonalistycznego punktu widzenia są również inne znane wiersze Nerudy, jak *Na peštské Kalvárii* (Na peszteńskiej Kalwarii; Neruda 1951: 322), zakończony gorzkim wyrzutem „posud na Kalvárii Čech Slovák dlíme – / bratr za bratra se více nemodlíme!“ (dotąd na Kalwarii Czech Słowak trwamy – / brat za brata więcej się nie modlimy; Neruda 1951: 322).

Retoryczna figura płaczu nad oddzieloną od Czech Słowacją była bardzo popularna i przez długi czas odpowiadała sentymentalnemu ujęciu kwestii narodowościowych. Pod koniec lat siedemdziesiątych w tym duchu wybrzmiewał refren jednego z wierszy Armii Geisslovej: „Dunaj hučí, Dunaj stená / v bílé růže kypí pěna. / V čistý safír vlnky hrají, / které v dálku ubíhají. / Dunaj hučí – slza stéká – / ach, to není naše řeka. / / Dunaj šumí – srdce vzlyká – / nepřivyká, nepřivyká“ (Dunaj huczy, Dunaj jęczy / w białe róże tryska piana. / W czysty szafir grają fale, / biegnąc w dal. / Dunaj huczy – łza spływa – / o, to nie nasza rzeka. / Dunaj szumi – serce płacze / nie przyzwyczajają

míra Macury bylo wpisane już w podstawy nowoczesnego czeskiego patriotyzmu, od jego początków u schyłku XVIII wieku. To właśnie ten badacz wskazał na „stosunkowo wąski zakres starszego czeskiego nacjonalizmu“, ograniczony nie tylko do etnicznie czeskiego, ale na początku wręcz prawie wyłącznie praskiego środowiska intelektualnego; jego zdaniem dopiero stopniowe pokonywanie różnic terytorialnych i językowych „ułatwiło jego rozpowszechnienie również na obszar Moraw, Śląska i Słowacji“ (Macura 157). W ocenie Macury analiza czasopism z lat dwudziestych i trzydziestych XIX wieku również „wyraźnie pokazuje, w jakim stopniu była [tematyka słowiańska, w tym również słowacka – D.T.] uważana za problematykę »własną«“ (Macura 158).

15 Jan Neruda (1834–1891) – jeden z ważniejszych czeskich poetów i dziennikarzy (Przyp. tłum.).

się; Geisslová 41–42). Rozpatrując wiersz z przyjętego punktu widzenia, należy zauważyć, że autorka nie musiała nawet wspominać o meritum, tj. słowackiej separacji językowej. Temat ten był do tego stopnia stereotypizowany, że konkretyzacja semantycznego potencjału wiersza dokonała się właściwie samoistnie. W tej sytuacji główny akcent przesunął się od rzeczowego „co” do poetyckiego „jak”: to nie przekaz stereotypu stanowił innowację, ale poetyka, za pośrednictwem której został przedstawiony. Wyraziste stało się to zwłaszcza pod koniec XIX wieku, gdy temat słowacko-czeskiej niezgody stał się częścią twórczości ważniejszych czeskich parnasistów. W tomie *Na sedmi strunách* (Na siedmiu strunach; 1898) wybitny czeski parnasista, Jaroslav Vrchlický (1853–1912) wydrukował wiersz *Poslání na Slovač* (Vrchlický 1898: 171–172). Podobnie jak wcześniej Neruda, również on występował jako „starší bratr” (starszy brat), przemawiający „k sestře mladší” (do siostry młodszej; Vrchlický 1898: 171). Z pozycji automatycznej, bynajmniej nieuzasadnionej przewagi ponownie tematyzował on słowackie dążenia do samookreślenia się jako bezpodstawną samowolę, raniącą kochającego starszego brata: “Rád mám tebe, dítě, měl bych ještě radši, / kdyby, kdyby, kdyby rozumět mi chtěla / duška tvoje sladká, písni rozšuměná” (Lubię cię, dziecko, lubiłbym jeszcze bardziej, / jakby, jakby zrozumieć mnie chciała / dusza twoja słodka, pieśnią rozśpiewana; Vrchlický 1898: 171). Rok później, w 1899 roku Svatopluk Čech w wierszu *Na Váhu* (Na Wagu) z tomu *Menší básně* (Mniejsze wiersze; Čech 1899: 245–247) po romantycznej ekspozycji kazał podmiotowi lirycznemu wyrazić – w środku nocy – ból płynący z tęsknoty narodowej: „ó národe můj, hyněš vrahů zlobou / i proviněním vlastním – větev sirá, / jež odtrhla se od rodného kmene” (o, narodzie mój, giniesz od gniewu morderców / i z winy własnej – gałąź osierocona, / co oderwała się od rodzimego pnia; Čech 1899: 246). Można tu zaobserwować kolejny przykład czeskiego obrazowania Słowacji – oczywistość, z jaką posłużono się roszczeniowym, dzierżawczym zaimkiem „můj”, i miarę uzalania się nad sobą, wyrażającą czeski sposób postrzegania tej kwestii.

Przywłaszczanie słowackiego panteonu

Przedstawiony wyżej punkt widzenia wyznaczał, rzecz jasna, również sposób ujmowania słowackiego panteonu w czeskiej poezji. Pierwsze przykłady znaleźć można już w 1861 roku, w publikacji autorstwa Bedřicha Pešky i Jiljí'ego Vratislava Jahna nieprzypadkowo zatytułowanej *Náše mohyly* (Nasze mogiły). Okazją do proklamacji domniemanej jedności Czechów i Słowaków stała się elegia nagrobna poświęcona wybitnemu słowackiemu poecie, autorowi między innymi poematu *Svatopluk*¹⁶ (Świętopełk; 1835), Jánowi Hollemu (1785–1849). Czytamy w niej „krev slovenská a krev česká / z jednoho se zdroje proudí” (krew słowacka i krew czeska

16 Świętopełk I Morawski – w IX wieku władca Księstwa Nitrzańskiego (na terytorium południowo-zachodniej części obecnej Słowacji). (Przyp. tłum.)

/ z jednego źródła płyną; Peška, Jahn 29), pojawia się również stereotypowy apel ku jedności: „Nad Labem-li, nad Moravou, / nad Váhem a bystrým Hronem / jedna mysl, jedna snaha - / tehdy nikdy neutonem“ (Gdy na Łąbą, nad Morawą, / nad Wagiem i bystrym Hronem / jedna myśl, jedna wola będzie - / wtedy nigdy nie utoniemy; Peška, Jahn 29). Również inny wybitny autor, Jan Kollár, prezentowany jest w tym tomie jako czechosłowacki poeta, po którego śmierci taki sam żal zapanuje „v dole tatranském“ (w dolinie Tatr) jak „na Polabí“ (w Nizinie Połabskiej; Peška, Jahn 35). Wiersz towarzyszy nieżyjącemu Kollárowi w drodze do zaświatów „kde věčné věky žije / Jungmannův a Dobrovského duch“ (gdzie na wieczne czasy żyje / duch Jungmanna i Dobrowskiego¹⁷; Peška, Jahn 34). Wpisanie słowackiego z pochodzenia poety Kollára w obręb kultury czeskiej zostało dokonane machinalnie i bez potrzeby uzasadnienia. Temat wiersza *Ljudevít Štúr* (Peška, Jahn 52-53) może zaskakiwać w świetle ideowego kontekstu tomiku. Jego forma jest jednak wymowna: w odróżnieniu od postawy Peška i Jahna wobec innych słowackich autorów, których nazwiska pojawiają się w ich książce, w tej elegii nagrobnej nie znajdujemy ani śladu ideologii. Štúr, postać emblematyczna dla czesko-słowackiej niezgody, przedstawiony został przez nich metaforycznie jako orzeł z połamanym skrzydłem i raną na głowie - według tekstu „už na lože touží“ (już na łożu [tj. do grobu - D.T.] pragnie; Peška, Jahn 52), a jego grób to „lože / vykládané květem“ (łożo / usłane kwiatami; Peška, Jahn 53). Podmiot liryczny, zwołując słowacką młodzież - mężczyzn jak „orlíky“ (orzełków) i kobiety jak „rusálky“ (rusalki; Peška, Jahn 52), opisuje wspólną żalobę („Už ty zraky hasnou / a Slovensko pláče, / že to srdce mládenecké / v prsou už neskáče“; Już on oczy zamyka / a Słowacja płacze, / że to serce młodzieńcze / w piersi już nie bije; Peška, Jahn 53) i podsumowuje: „Už dolítal orel / křížem na Pohroní / a nad hrobem Ljudevíta / Slovák slzy roní“ (Już skończył swój lot / orzeł nad doliną Hronu / a nad grobem Ljudevíta / Słowak łzy roni; Peška, Jahn 53). Całkowicie zrezygnowano z retoryki, a nawet sugestii konfrontatywnie ujętej tematyki narodowościowej, na pierwszym planie pozostawiając wyłącznie fakt śmierci poety.

W miarę upływu lat reprezentacja słowackiego panteonu w czeskiej poezji oczywiście powiększała się. W 1881 roku Rudolf Pokorný opublikował elegię *U hrobu Sládkovičova* (Przy grobie Sládkoviča¹⁸; Pokorný 121-123). Jej podstawową figurą retoryczną jest kontrast „czarującej słowackiej krainy“ niszczonej przez „wrogów“ (tj. Węgrów) i słowackiego smutku nad utratą jednego z ważniejszych „wojowników“. Motywy i idee te dobitnie wyłożono w zakończeniu tekstu: „Lada v Tvé hory nasela kouzla, / stryga však zrady pod Tatry vklouzla, / lid vrazi zbíjejí kletí - /

17 Josef Jungmann (1773-1847) - czeski filolog i tłumacz, czołowy przedstawiciel procesu zwanego czeskim odrodzeniem narodowym. Josef Dobrovský (1753-1829) - czeski filolog i sławista, jego prace stały się cennym źródłem wiedzy dla przedstawicieli tzw. czeskiego odrodzenia narodowego. (Przyp. tłum.)

18 Andrej Sládkovič, właśc. Ondrej Braxatoris, pseudonym m. in. Ondřej Krasoslav Sládkovič (1820-1872) - wybitny słowacki poeta okresu romantyzmu. (Przyp. tłum.)

/ obrústa smutkem slovenské pole: / Ondřejko, probůh! nezbuď se dole – / Slovače nářek sem letí” (Łada w góry Twoje zasiała magię, / strzyga zdrady jednak wślizgnęła się pod Tatry, / lud mordercy przekleci wybijają – / obrasta smutkiem słowackie pole: / o Boże, Ondřejko, nie obudź się tam na dole – / Słowacji lament się zbliża; Pokorný 123). Modyfikacją elegii nagrobnej jest pochodzący z 1919 roku wiersz pt. Štefánik pióra parnasisty Jana Rokyty (Rokyta 47–49). W porównaniu z wcześniejszymi wierszami tego typu różnica pojawia się już bohaterze tytułowym: Milan Rastislav Štefánik jako jeden z założycieli wspólnego państwa Czechów i Słowaków mógł być z czeskiej perspektywy oceniany pozytywnie, a nawet można było go postrzegać jako osobowość na swój sposób zadającą kłam wcześniejszym antagonizmom. Uwzględniając specyfikę gatunku elegii, istotna była również tragiczna śmierć Štefánika: zmarł on podczas wypadku lotniczego w 1919 roku, w drodze powrotnej z Włoch do swojej dopiero co powstałej ojczyzny.¹⁹ Tragiczna śmierć umożliwiła wykorzystanie metafory Štefánika-bohatera, „który jako Ikar nový / vzlétl na perutí” (który niczym Ikar nowy / wzbił się na skrzydłach; Rokyta 47), zgodnie z tradycją słowackich baśni ludowych samolot został obrazowo nazwany „Tátoš” (Rokyta 49)²⁰, a również finał tekstu opisuje śmiertelny wypadek: „skok – a s koněm jezdec němý / v pádu líbá rodnou zemi / krvavýma rtoma” (skok – i z koniem jeździec niemy / po upadku całuję rodzimą ziemię wargami zakrwawionymi; Rokyta 49).

Pomimo że w okresie tzw. Pierwszej Republiki wokół Štefánika narosła legenda, nie był on kluczową postacią omawianej części poezji czeskiej. Miejsce to zarezerwowano dla Pavola Országha Hviezdoslava (1849–1921)²¹, któremu już w 1919 roku swój tomik znacząco zatytułowany *Slovensku* (Słowacji) poświęcił nestor liryki czesko-słowackiej wspólnoty, Adolf Heyduk. Jeszcze w 1934 roku opublikowany został powstały trzynaście lat wcześniej wiersz Xavera Dvořáka pt. *Vítej, Hviezdoslave!* (Witaj, Hviezdoslavie!) – bezpośrednia reakcja na śmierć i pogrzeb poety w 1921 roku (Dvořák 1934: 49–50). Autor poprzez wykorzystanie parafrazy psalmu

19 Tragiczna śmierć Štefánika stała się impulsem do licznych spekulacji, pośród których pojawiła się również teoria o zamachu ze strony czeskiej części najwyższych władz młodego państwa, konkretnie ministra spraw zagranicznych i późniejszego prezydenta Edvarda Beneša. Tym samym w zmodyfikowanej formie odżywa antagonizm czesko-słowacki, oficjalnie negowany w nowej republice. Temat politycznie motywowanego zamachu powracał w dziejach stosunków czesko-słowackich: w 1992 roku pojawił się po tragicznym wypadku samochodowym ówczesnego przewodniczącego parlamentu i ikony tzw. Praskiej Wiosny, Alexandra Dubčeka.

20 Ma tu miejsce intrygująca modyfikacja: w słowackich baśniach ludowych *Tátoš* odgrywa rolę pomocnika głównego bohatera, natomiast samolot Štefánika jest raczej odmawiającym posłuszeństwa mechanizmem, który zawodzi. Celem poety była najwyraźniej forma à la Słowacja, a nie autentyczny słowacki element.

21 Wybitny słowacki dramaturg, poeta i prozaik. Już w maju 1918 roku, tj. ok. pół roku przed powstaniem państwa czesko-słowackiego, stał na czele słowackiej delegacji przybyłej do Pragi z okazji 50. rocznicy wmurowania kamienia węgielnego czeskiego Teatru Narodowego. W swoim przemówieniu zawarł sugestię możliwego bliskiego współlistnienia Słowaków i Czechów. Później z radością przyjął powstanie Czechosłowacji i w latach 1919–1920 był posłem parlamentu nowego państwa, tj. Rewolucyjnego Zgromadzenia Narodowego.

biblijnego²² umieścił Hviezdoslava w obszarze najwyższych wartości, do których wtedy – w odróżnieniu od obecnej sytuacji w przeważnie ateistycznych Czechach – należała religia: „Vyzdvihněte se brány Pantheonu, / ať vejde v triumfu král slávy“ (Podnieście swe szczyty, bramy Pantheonu, / niech wejdzie tryumfalnie król chwały; Dvořák 1934: 49). Osobowość Hviezdoslava interpretowano przede wszystkim jako emblemat ponownego czesko-słowackiego połączenia: nieżyjącego poetę „vítá Praha“ (wita Praga; Dvořák 1934: 49), a jego śmierć staje się podniętą do ideowo jednoznacznej proklamacji: „Jsme svoji dnes! A vítězné tvé věšty / jsou naplněny, zrak náš patří / hrob otevřený, / puklou pečeť kletby; / tvé Slovensko se s Čechy bratří“ (Jesteśmy razem dziś! Twoje prorocze wróżby / wypełniły się, oczy nasze wpatrują się / w grób otwarty, / pękniętą pieczęć klątwy; / twoja Słowacja i Czechy jak bracia; Dvořák 1934: 49). Umieszczenie Hviezdoslava w takiej roli było, niewątpliwie, prostszym zabiegiem właśnie po jego śmierci – Dvořák mógł pozostać na poziomie ogólnych proklamacji, bez konieczności szczegółowej analizy poszczególnych postaw nieżyjącego barda. Główny efekt ideowy wiersza powstał dzięki prostej substytucji podstawowych figur: zamiast separacji i żalu pojawiły się zjednoczenie i miłość, najbardziej sugestywnie wybrzmiało w zakończeniu: „Vyzdvihněte se, brány, v květech růží / Slovenska Věštec vchází vámi; / v řad nesmrtelných našich, hle, se druží, / zástava Lásky mezi námi, / jež srdce k srdci zlatou páskou ztuhí! / Vítej, Hviezdoslave!“ (Podnieście swe szczyty, bramy, otoczony kwiatami róż / Wieszcz Słowacji wkroczy; / patrzcie, wita się otoczony naszymi zasłużonymi, / już chorągiew Miłości wśród nas, / która serce do serca wstążką złota połączy! / Witaj, Hviezdoslavie!; Dvořák 1934: 50). Országh Hviezdoslav jako *pars pro toto* Słowacji nie jest jednak autonomiczną i niezależną znakomitością ani politykiem i pisarzem: swoją wartość uzyskuje dopiero za sprawą wpisania go w czeskie ramy kulturowe.

Już w pierwszych dziesięcioleciach czeskiej poetyckiej refleksji na temat Słowacji ukształtowały się więc stereotypy, które pozostaną – jak jeszcze zobaczymy – produktywnie również w późniejszych czasach: będą powtarzane, modyfikowane i wzbogacane o kolejne motywy. Nie zmieni się jednak podstawowy ton stosunku Czechów do Słowaków, charakteryzujący się lekceważącym ignorowaniem.

Przekład z języka czeskiego: Lenka Németh Vítová

22 Autor w motcie błędnie wskazuje psalm 23, werset 7, podstawą jego wiersza był psalm 24, werset 7 („Bramy, podnieście swe szczyty i unieście się, prastare podwoje, aby mógł wkroczyć król Chwały”).

BIBLIOGRAFIA

Literatura podmiotu

- Anemónky. Básně omladiny jižních Čech.* Praha: I. L. Kober, 1872.
- Balcárek, Alexandr. *Pozůstalé básně.* Praha: Šimáček – Grégr, 1862.
- Bojko, R. [Alois Horák]. *Prosté květy.* Praha: Kvasnička – Hampl, 1924.
- Bojko, R. [Alois Horák]. *Na tichém ostrově.* Brno: Družstvo Moravského kola spisovatelů, 1929.
- Calam, Marie. *Strom poznání.* Praha: Obzina – Petr, 1926.
- Čech, Svatopluk. *Slávie.* Praha: F. Šimáček, 1884.
- Čech, Svatopluk. *Jitřní písně.* Praha: Valečka – Grégr, 1887.
- Čech, Svatopluk. *Lešetínský kovář a Menší básně.* Praha: F. Topič, 1899.
- Čenkov, Emanuel. *Dojmy a kontemplace básníka 20. věku.* Praha: Bursík – Kohout, 1934.
- Čeští spisovatelé českým dělníkům národním k 1. máji 1898. Praha: J. Stolař, 1898.
- Dvořák, Xaver. *Na stožáru.* Praha: Bedřich Bočánek, 1929.
- Dvořák, Xaver. *Pod svícnem svobody.* Praha: E. Šprongl, 1934.
- Dvořák, Xaver. *Hlas volajícího na poušti.* Praha: Alois Lapáček, 1938.
- Fischer, Otokar. *Rýmy.* Praha: Milena Herbenová, 1932.
- Furch, Vincenc. *Básně 1.* Olomouc: Alois Škarnicl, 1843.
- Geisslová, Irma. *Immortely.* Praga: Grégr- Dattel, 1879.
- Hálek, Vítězslav. *Děvoče z Tater.* Praha: Grégr – Dattel, 1871.
- Heyduk, Adolf. *Cimbál a husle.* Praha: I. L. Kober, 1876.
- Heyduk, Adolf. *Slovensku.* Praha: J. Otto, 1919.
- Kalus, Josef. *Oblaky.* Velké Meziříčí: Bayer – Šašek, 1887.
- Karas, Josef František. *Přetržená nit.* Brno: Moravský venkov, 1912.
- Klásterský, Antonín. *V září svobody.* Praha: M. Knapp, 1923.
- Krásnohorská, Eliška. *Ke slovanskému jihu.* Praha: Grégr – Dattel, 1880.
- Krásnohorská, Eliška. *Ozvěny doby.* Praha: Pražská akciová tiskárna, 1922.
- Křička, Petr: *Ďábel frajtre.* Praha: Kvasnička a Hampl, 1946.
- Kyselý, František. *Akordy.* Praha: Václav Kotrba, 1903.
- Leger, Karel. *Pohádka z naší vesnice.* Kolín: Kárník – Nedvídek, 1883.
- Lukavský, Josef. *Výstavní Pegas.* Praha: Nákladem vlastním, 1908.
- Neruda, Jan. *Básně 1.* Praha: Československý spisovatel, 1951.
- Mahen, Jiří. *Černovská masakra.* Hodonín: Nákladem časopisu Slovácko v Hodoníně, 1907.
- Mahen, Jiří. *Požár Tater.* Praha: Slunovrat, 1934.
- Machar, Josef Svatopluk. *Tristium Praga.* Praha: Aventinum, 1926.
- Mokřý, Otakar. *Básně.* Praha: J. Otto, 1883.
- Pakosta, Vojtěch. *Růže a ostny.* Praha, Cyrilometrodějská knihtiskárna 1890.
- Perný, Břetislav [Rudolf Pokorný]. *Kopřivy.* Praha: Pokorný – Brožík, 1880.
- Peška Bedřich, Jahn Jiljí Vratislav. *Naše mohyly.* Praha: Jaroslav Pospíšil, 1861.
- Pokorný, Rudolf. *Z hor.* Praha: Pokorný – Grégr, 1881.

- Polom, J. B [Jan Beránek]. *Balady a dojmy slovenské*. Praha: Bursík – Kohout, 1910.
- Procházka, František Serafinský. *Kvetoucí dnové*. Praha: Česká grafická unie, 1923.
- Rokyta, Jan. *Písně osvobozeného otroka*. Praha: Václav Horák, 1919.
- Ruch 2*. Praha: I. L. Kober, 1870.
- Ruch 3*, Praha: Urbánek – Kálal, 1873.
- Šnajdauf, Antonín. *Intimní listy*. Praha: Reinwart – Vilímek, 1882.
- Tichý, Jaroslav. *V bouři a klidu*. Brno: J. Barvič, 1884.
- Uden, H. [Jaroslav Hruška]. *Sad zarůstající*. Praha: J. R. Vilímek, 1897.
- Vrchlický, Jaroslav. *Hlasy v poušti*. Praha: J. Otto, 1897.
- Vrchlický, Jaroslav. *Na sedmi strunách*. Praha: J. Otto, 1898.
- Zavřel, František. *Pozdrav od Borové*. Praha: Chromovský – Daněk, 1939.
- Zeyer, Julius. *Radiúz a Mahulena: slovenská pohádka o čtyřech jednáních*. Praha: F. Šimáček, 1898.

Literatura przedmiotu

- Bojtár, Endre. *Vysnívali sme si vlast a národ*. Bratislava: Ústav slovenskej literatury - Slovak Academic Press, 2010.
- Brabec, Jiří. *Poezie na předělu doby*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1966.
- Branch Michael, red. *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region – Nineteenth and Twentieth Centuries*. Helsinki: Finnish Literature Society, 1999.
- Haman Aleš, Tureček Dalibor (red.). *Český a slovenský literární parnasismus*. Brno: Host, 2015.
- Havlíček-Borovský, Karel. *Dílo II*. Praha: Československý spisovatel, 1986.
- Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy Moravany a Slováky*. Praha, nákladem Vlasteneckého musea, 1846.
- Hroch, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.
- Ibrahim Robert, Plecháč Petr, Říha Jakub. *Úvod do teorie verše*. Praha: Akopolis, 2013.
- Kratochvíl Matěj red. *Lidová hudba v Československu 1929–1937*. Nahrávky Fonografické komise České akademie věd a umění. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., 2009.
- Kollár, Ján: *Dielo*. Bratislava, Kalligram – Ústav slovenskej literatury SAV, 2009.
- Neruda, Jan. *Literatura 2*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1961.
- Míkula, Valér: „Dedinský Yud – „zlatý lebo opilý“? K premenám jednoho mýtu“. *Eстетické a axiologické pohľady na slovenskú literatúru konca 19. a začiatku 20. storočí*. Red. Hajdučeková, Ivica, Jasinská, Lucia. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika. 2014. S. 43–52.
- Pácalová, Jana. *Metamorfózy rozprávky. Od Jána Kollára po Pavla Dobšinského*. Bratislava: Ústav slovenskej literatury SAV, 2010.
- Zajac, Peter. „Národná a stredoeurópska literatúra ako súčasť stredoeurópskej kultúrnej pameti“. *Národní literatura a komparatistika*. Red. D. Tureček. Brno: Host, 2009. S. 33–47.
- Thiesová, Anne-Marie. *Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.
- Vlček, Jaroslav. *Z dějin. Dějiny české literatury III*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960.